

Röya Mürşüdoğa. Müasir romanlarda müharibə diskursu: fərdi və fərqli yanaşmalar
// Əlyazmalar yanmır, 2018, № 2 (7), s. 73-79.

UOT: 82.0

Röya Mürşüdoğa
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dillər Universiteti,
Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi 134
roya.meftunqizi@mail.ru

MÜASİR ROMANLARDA MÜHARİBƏ DİSKURSU: FƏRDİ VƏ FƏRQLİ YANAŞMALAR

Açar sözlər: müharibə, faşizm, kommunizm, roman, Qarabağ
Ключевые слова: война, фашизм, коммунизм, роман, Карабах
Key words: war, fascism, communism, novel, Karabakh

XX əsrin sonlarında alman ədəbiyyatı ölkədə baş verən hadisələrin fonunda öz inkişafını davam etdirirdi. Bədii ədəbiyyat Almaniyanın daimi parçalanması, faşizm böhranı, müxtəlif ictimai-siyasi, sosial proseslərin təsiri və təzyiqi qarşısında öz simasını itirməmiş, müharibədən sonrakı yeni, müasir mərhələsinə qədəm qoymuşdu.

XX əsrin sonlarından başlayaraq alman nəsrində II Dünya müharibəsi, faşizm “sosial-tarixi, mənəvi-psixoloji” [193, s.43] aspektdən araşdırılmağa başlanılmışdı. D.Çuqunovun qeyd etdiyi kimi, bu baxımdan R.Ştolçun “Alman kompleksi” kitabı xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi: “Müəllif alman keçmişinə iki əsas baxış forması sərgiləyir. Birincisi “...alman xalqı gələcəkdə də nasizmin cinayətlərini xatırlamağa məhkumdur. İkincisi, alman xalqı nasizmin cinayətlərinə keçmişin əməli kimi baxmaq haqqına malikdir” [193, s.47]

Cəmiyyətdə baş verən köklü dəyişikliklər təkcə Almaniyada deyil, bütövlükdə Qərbdə ictimai-siyasi hadisələrin yeni istiqamət almasını şərtləndirmişdi. Bütün bunların təsiri kimi ədəbiyyatda da faşizmin törətdiyi cinayətlərlə birbaşa bağlı olan “ataların susmağı” məsələsinin səbəbi araşdırılır, tənqid olunur və başlıca mövzuya çevrilirdi. Faşizmin təkcə alman cəmiyyətində deyil, qədəm qoyduğu hər bir ölkədə törətdiyi vəhşilikləri, ağlasığmaz qırğınları “demonik basqı, fəlakət” kimi dəyərləndirən Amerika yazarı E.Hemenquey “Yalnız birçə quruluş - faşizm quruluşu yaxşı yazıçı yetişdirə bilməz. Çünki faşizm quldurların uydurduğu yalandır. Yalan söyləyə bilməyən yazıçı faşizm şəraitində yaşaya və yarada bilməz. Faşizm köhnədikdə onun bizim çoxumuzun son aylarda gözlərimizlə gördüyümüz qanlı qırğınlardan başqa tarixi olmayacaqdır” [178, s.53] söyləməklə faşizmin insanlığa sığmayan mahiyyətini bütün çılpalığı ilə bəyan edir, “məhv olmuş nəsli”nin taleyini və tarixini sərgiləyirdi. Günter de Broyn da məlum problemə işarə edərək yazırdı: “Almaniya keçmişin kölgəsi ilə örtülüb və bu xüsusilə 1920-ci ildə və ondan qabaq doğulmuş müəlliflərə aiddir. Uşaqlıq və gənclik vaxtlarında, yəni nifrətə qədər onlar “Alman ölkəsi” ifadəsini eşidiblər. Müharibədən sonra isə həmin nəsli bu addan utanmağa məcbur idi” [178, s.45].

Yaxın keçmişdə baş vermiş müharibə E.Remark, H.Fallada, G.Kazak, A.Zegers və digər yazıçıların yaradıcılığında ümummilliyə, eyni zamanda da, global hadisə kimi dəyərləndirilir, sözügedən müəlliflər milliyətcə alman olduqları səbəbindən bütün dünya qarşısında günahkar tərəfin nümayəndəsi kimi çıxış edir, baş verən ictimai-siyasi olaylara münasibət bildirir-dilər. Konkret tarixi şəraitlə əlaqədar olaraq alman ədəbiyyatında elə bir bədii nümunə yoxdur ki, II Dünya müharibəsi ilə bağlı “mübahisə”lər, alman xalqının dünya qarşısında suçu, bəraət

almaq istəyi və arzusu ilə bağlı olmasın. Bu ədəbi örnəklərdə müharibənin anti-humanist mahiyyəti tənqid olunur, alman xalqının bütün bəşəriyyət qarşısında etirafı səsləndirilirdi. Remark “bizi lənət dolu faktlar kultu təhdid edir” [71, s.6] sözləri ilə də almanları təqib edən tarixi faktlara işarə etmişdir. Alman yazıçılarının müharibə mövzusunda dəfələrlə müraciət etməsinin səbəbini də burada axtarmaq lazımdır. Alman ictimaiyyəti - ziyalılar və yazarların böyük bir qismi “Osvensiyadan sonra şeir yazmaq varvarlıqdır” [198] deyən alman filosofu Teodor Adorno kimi düşünürdülər.

Müharibədən sonrakı dövrdə alman cəmiyyəti və ədəbiyyatı böhran vəziyyətini yaşayırdı. Savaşın ağır nəticələrindən sarsılan yazıçılar yaradıcılıq qüvvələrini səfərbər edərək mövcud vəziyyətdən çıxmaq üçün yollar arayırdılar. Müharibədən sonra küskünləşmiş insanların həyatı, siyasi-iqtisadi böhran, vətənin gələcək taleyi bu dövrdə yazıb yaradan sənətkarların toxunduqları əsas məsələlər idi. Alman yazıçıları məlum problemə yeni rakursdan yanaşaraq yaratdıqları bədii nümunələr ilə alman ədəbiyyatının “ümumdünya nüfuzunu qaytarmağa çalışırdılar” [189, s.93]. Çünki Almaniyada hökm sürmüş faşizm elə bir dünyəvi faciəyə gətirib çıxartmışdı ki, müharibədən çıxmış ziyalı nəsillər alman milləti və mədəniyyətini yenidən qiymətləndirmə kimi çətin, mürəkkəb bir durumla üz-üzə qalmalı olmuşdu. Nasizmin on iki illik hakimiyyət dövrü çoxəsrlik bir dövlətin tarixinə, mədəniyyətinə bütün dünya qarşısında kölgə salmışdı. Bu dövr faktiki olaraq təbii fəlakətdən sonrakı xarabalıqlar kimi alman mədəniyyətini, ədəbiyyatını, mənəvi-əxlaqi nəsiylərini sıfıra endirmişdi [163, s. 140]. Bundan sonra ictimai-siyasi və mədəni istiqamətdə görülən bütün işlər özünütdədiq yolunda atılan addımlar kimi dəyərləndirilə bilər. V.Şnurre yazırdı ki, “Osvensiya və müharibədə baş verən dəhşətlər hərfləri, sözləri, təsvürləri, hətta simvolları dəyişdi və bu gerçəklik onlardan istifadə etməyə imkan vermir” [198, s.400].

Müharibə ilə bağlı şərhləri ilə yazıçılar oxucuların diqqətini məlum məsələyə yönəldir, onların qarşısına “gələcəyə ünvanlanmış əxlaqi suallar qoyurdular” [189, s.93]. Gənclik sevinclərindən məhrum olmuş, qəlblərində dözülməz kədər, mənəvi-fiziki ağrı gəzdiren nəslin adından danışaraq ingilis yazıçısı Riçard Oldinqton “Lap tutaq ki, biz sağ qaldıq. Bəs biz yaşaya biləcəyikmi?” [178, s.47] deyərək müharibənin qəhrəmanlıq pafosunu, milyonlarla insanın ölümünə səbəb olmuş “ağ adamların böyük müharibəsi” [41, s.101] haqqında mifi alt-üst edirdi. Onlar müharibəni ictimai sistemin birbaşa məhsulu, düşmən maraqlarının, “şəxsiyyətin” ehtiyacı və tələbi kimi göstərirdilər.

Alman ədəbiyyatında “qurtula bilməyən keçmiş” probleminin araşdırılması müasir dövrümüzdə də davam etməkdədir. Hitler Reyxi tərəfindən amansızcasına aldadılaraq, şirin xəyallar qanadında müharibə və mübarizə meydanına atılmış alman xalqının tarixi səhvi çağdaş zamanımızda da müzakirə olunan əsas və vacib məsələlər qəbilindəndir. “Ona - alman xalqına çox şeylər vəd etdilər, amma heç nə vermədilər, əksinə nəyi varda ələndən aldılar – adını, dilini, hətta mahnılarını da. Nəticədə o şeylər ki, almanca səslənirdi, onlar bütün Avropa və dünya üçün faşistsayağı səslənməyə başladı” [178, s.177] fikri tarixi faciənin ağırlı məqamlarını nəzərə çatdırırdı.

Eyni problem məşhur alman yazıçısı Henrix Böllün “Bir təlxəyin düşüncələri” adlı romanında da işıqlandırılır və illər keçməsinə baxmayaraq, qəhrəmanların həyatda qarşılaşdıqları bütün neqativ hadisələrin kökü və əsası kimi dəyərləndirilirdi. Bu əsərdə də cəmiyyətdə layiqli yer tutmuş, xeyirxah fəaliyyətləri ilə seçilən nüfuzlu şəxslərin hər biri zamanında faşist rejiminə xidmət etmiş, nasional-sosializmin fəal üzvlərindən olmuşdular. Müharibə vaxtı yeganə qızını zenitçi dəstəsinə göndərən Şnirin anası qatı SS-çi olmasına baxmayaraq, ciddi cəhdlə maskalanmış, müasir Almaniyada yeni bir “Sofokl maskası” taxaraq “İrqi Ziddiyyətləri Barışdırma Cəmiyyəti”nin prezidenti kimi nüfuz qazanmışdı. Hər dəfə anasına zəng edən Şnir qarşı tərəfdən “İrqi ziddiyyətlərin Barışdırma Cəmiyyəti”nin Mərkəzi Komitəsi eşidir” deyən anasına “Danışan “Amerika Yankilər Cəmiyyəti” Mərkəzi Komitəsinin səyyar nümayəndəsidir. Xahiş edirəm, mənə qızınızla calaşdırın” söyləməklə müharibə vaxtı anasının et-

diyi səhvləri onun üzünə vurmaq və iddialarının qurbanı olmuş bacısının faciəsini unutmadığını xatırlatmaq istəyirdi. Belələri müasir alman cəmiyyətində bir deyil, beş deyil, onlarla, yüzlərdir. Onlar öz faşist keçmişlərindən imtina edərək, tam fərqli əqidə və düşüncə ilə yeni dünyaya adəptə olmağa çalışmışdılar. Lakin yaşlı nəslin mənasız çabalarına baxmayaraq, “tərix keçmişlə gələcək arasında körpü yaratmaqla hər iki sahildə nə baş verdiyini görür və düzgün qərar çıxarmaqda” [203] gənc nəslə həmişə öz yardımını təklif edirdi.

Yazıçı müharibə dövrü nəslinin acınacaqlı vəziyyətini, istəmədən məcburi şəkildə faşizmin cinayətlərinə yardımçı olduqlarını göstərməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. B.Şlinkdən fərqli olaraq alman yazıçısı M.Valzerin nasizmin törətdiyi vəhşiliklərə münasibəti isə birtərəfli deyil: “Bir nəfər də olsa normal adam Osvensyanı inkar etmir. Lakin Allahın hər günü kütləvi informasiya vasitələri mənə keçmişin dəhşətlərini təqdim edir, nəticədə isə içimdə bizim bitmək bilməyən rüsvayçılığımızın “prezintasiya”sına qarşı etiraz hissi baş qaldırır” [144, s.17].

Gördüyümüz kimi, müharibə mövzusu alman romanlarında bütün təfərrüatları ilə öz əksini tapmış, müxtəlif nəsr nümunələrində həm tarixi hadisələrin törətdiyi fəlakətlər, müharibənin global mahiyyəti tənqid olunmuş, həm də insanların, alman millətinin mənəvi dünyasına gətirdiyi böhran ifadə olunmuşdur. II Dünya müharibəsi bir çox xalqların ədəbiyyatında özünə yer tapmışdır, lakin alman ədəbiyyatının sözügedən mövzunun bədii ədəbiyyatda ifadəsindəki fərqli cəhətləri faşizmin məhz Almaniyada meydana gəlməsi idi. Lakin romanların tədqiqi zamanı müşahidə etdiyimiz kimi, alman ədəbiyyatı nasizmə haqq qazandırmır, əksinə utanc və etirafları ilə diqqəti cəlb edir. Alman mədəniyyətinin tarixi keçmişindən örnək gətirmək və onun dünyaya bəxş etdiyi tövhələri göstərmək məqsədi də almanların üstünlüyünü nümayiş etdirmək cəhdləri deyil, faşizmin milli mədəniyyətə də zidd olmasını sübut etmək mücadiləsi idi.

II Dünya müharibəsi ilə bağlı mövzular bir çox xalqların ədəbiyyatında olduğu kimi Azərbaycan bədii yaradıcılığında da geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Müharibədən sonrakı dövrdə, keçən əsrin 60-70-ci illərində II Dünya müharibəsinin dəhşətlərini təsvir edən bir çox romanlar yazılmışdır. Xüsusilə, H.Seyidbəyli, İ.Hüseynov, H.Abbaszaadə, S.Əhmədov, V.Nəsisib və başqalarının romanlarında müharibə mövzusu başlıca yer tuturdu.

90-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan arealında müharibəyə əvvəlki münasibət dəyişmişdir. Qarabağ müharibəsinin gətirdiyi və atəşkəsdən sonrakı dövrdə isə müharibə mövzusu yenidən aktuallaşır, daha fərqli xarakter daşıyırdı. Erməni faşizminin törətdiyi vəhşiliklər bədii əsərlərin obyektinə çevrilmişdir. Doğrudur, II Dünya müharibəsində azərbaycanlıların şücaətini əks etdirən əsərlər də yazılırdı. Yazıçı H.Abbaszaadənin “General” romanı belə bədii nümunələrdən idi. Lakin bu əsərin yazılmasının əsasında azərbaycanlı qəhrəman Həzi Aslanovun şücaətini ortaya çıxartmaqla çağdaş oxucuya qəhrəmanlıq səlnaməsini xatırlatmaq dayanırdı. Elçinin “Ağ Dəvə”, S.Əhmədovun “Gedənlərin qayıtmağı” romanlarında da müharibə həqiqətləri təsvir edilmişdir.

Aradan illər keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycan ədəbiyyatında hələ də II Dünya müharibəsinə həsr olunmuş əsərlər yaranmaqda davam edir. Bu da müharibənin xalqın yaddaşında dərin izlər buraxması, milyonlarla ailəyə fəlakət gətirməsindən irəli gəlməkdədir. Digər tərəfdən müharibənin siyasi tərəfləri də romanlarda diqqətdən kənar qalmamışdır. Maqsud İbrahimbəyovun 2007-ci ildə qələmə aldığı “Dənizdə qasırga” adlı tarixi-sərgüzəşt romanı 1941-1945-ci müharibə illərindəki siyasi olaylardan bəhs edən əsərlər arasında mühüm yer tutur. Hitler hakimiyyətinə nifrət və faşistlərin törətdikləri vəhşiliklərin simasında müharibələrə qarşı etiraz motivi yazıçının bütün dünyaya çatdırmaq istədiyi mesajdır:

“- Bu adam kimdir? Niyə belə hirslidir?”

- Adolf Hitlerdir. Özü də hirsli-zad deyil, əksinə. Kefi kökdür. O böyük uğur qazanıb, Məmməd. Avropanın yarısını tutub, - radioya qulaq verib, eşitdiklərini tərcümə edir: - Deyir, guya Allah onu yer üzünə bir məqsədlə göndərib: alman xalqını xoşbəxt etmək. Və o həmin

məqsədə çatmaq yolunda heç bir maneə qarşısında dayanmayacaq” [57, s.13]. Yazıçı roman-da Kamal adlı gənc neft aliminin ixtiraları sayəsində sovet ordusunu neftlə təmin edən Azərbaycanın baş verəcək qələbədə çox böyük payı olduğuna işarə etmişdir.

Adolf Hitler haqqında uyğun təsvirlərə alman yazarı K.Haynın “Willenbrock” (“Willenbrock”, 2000) romanında da rast gəlirik: “Onun yaxşı, maraqlı ideyaları var idi. O, iyirmi ildə elə şeylər etmişdi ki, əvvəlki siyasətçilərin yuxusuna da girməmişdi. Onun haqqında nə demələrinə baxmayaraq, o, banditləri çox yaxşı idarə edirdi” [124, s.72].

S.Əhmədovun müstəqillik dövrünün məhsulu olan “Axirət sevdası”, “Kef”, “Ömür urası”, A.Abbasın “Dolu” “Allahını qatil edənlər, Nigarın “Daş hasar”, G.Lətifxanın “Azər və Aida”, F.Güneyin “Qara qan”, F.Qocanın “Ölüm ayrılıq deyil”, M.Abdullanın “Əvvəl. Axır” romanlarında isə Qarabağ müharibəsi bədii təsvirini tapmışdır. Bu əsərlərdə “köhnə” və “yeni” müharibəni birləşdirən cəhət isə onun törətdiyi faciələr və dəhşətlərdir.

II Dünya müharibəsinin nəticəsi olaraq yaxınlarını, doğmalarını itirmiş Azərbaycan xalqı 1990-cu ildən başlayaraq yeni bir müharibənin acı gerçəkliyi ilə üz-üzə qalmalı olmuşdur. Baş verən siyasi proseslər, Qarabağda ermənilərin xalqımıza qarşı etdiyi haqsızlıqlar, elindən-obasından didərgin düşmüş minlərlə vətəndaşımızın taleyi, vətən uğrunda qurban getmiş oğul və qızlarımızın keçdiyi şərəfli yol zaman-zaman ədəbiyyatın müxtəlif növ və janrlarının əsas mövzusunə çevrilmişdir.

Sabir Əhmədlinin “Axirət sevdası” müharibə əleyhinə yazılmış əsərlər arasında mühüm yer tutur. Azərbaycan ədəbiyyatına bir-birindən dəyərli əsərlər bəxş edən yazıçı bu nəsr nümunəsi ilə yaradıcılığına xas daha bir “daxili monoloqlar” romanının əsasını qoymuşdur. Cərəyan edən hadisələr axınında arzuları puç olmuş ata qəlbini sızıltısını görməmək olmur: “Ola bilməz cavan pöhrə insan bir yolluq yox olsun. Yox olsun, indi siz də bu sifətdə, bu kökdə Allaha şükr edəsiniz ki, ölməmişsiniz. Qalmağınızlada mənim balam kimi bu taleyə uğramamısınız. İt günündə yaşasanız da sağsınız, üstünlüyünüz də bundadır. Siz bu Kişiyə görə şükürlüsünüz” [41, s.62]. Bu sətirləri qələmə alarkən yazıçının bir vətəndaş, bir vətənpərvər mövqeyindən deyil, bir ata mövqeyindən çıxış etdiyini görürük. Övladını itirmiş yazıçı-ədəbi qəhrəman oxucuya vətən uğrunda ölməyin şərəfini yox, ağrısını, acısını, peşmançılığını göstərir.

S.Əhmədli “Axirət sevdası” əsərində C.Bayronun Qabili kimi Allahın insanı ölümə məhkum etməsi, gəncikən canına qıyması gerçəkliyi ilə razılaşmır və yaşanacaq bir ömür müqabilində Cənnət vədi ilə barışa bilmir. Yazıçı-Ata oğlunun ölümü ilə bağlı həqiqəti dərk etmək üçün, bu ağır faciəni sinirmək üçün kainatı və onun qanunlarını, Allahın insan ömrü ilə bağlı məntiqini dərk etməyə çalışır: “Əgər insanı Allah yaratmışsa, bəs niyə onu cürbəcür müsibətlərə düçar edir? Niyə Allah insanı qandan, candan, əzabdan xilas etmir?” [42, s.115]. Belə suallar içərisində çırpınan təhkiyəçi müəyyən mənada Elçinin “Ölüm hökmü” romanının əsas personajlarından olan tələbə Murad İldırımını xatırladır. Yaşı az olsa da, cəmiyyətdə bir çox haqsızlıqlarla üz-üzə qalan, savadlı olmasına baxmayaraq, dəfələrlə real cavabı olmayan suallarla imtahandan uzaqlaşdırılan, “dayısızlığın” və “pulsuzluğun” acısını yaşayan gənc müqəddəs kitabımız “Qurani-Kərim”i oxuyaraq Allahın insanlara buyurduqları, Cənnət və Cəhənnəmlə bağlı vədləri, təqdiri barədə tərəddüdü fikirlərə düşür, həqiqəti dərk etməyə çalışır.

S.Əhmədli müharibənin qanlı səhnələrindən daha çox arxa cəbhədə doğmalarının - atalarının, ərlərinin, qardaşlarının, oğullarının ölüm xəbərini eşitmək qorxusu ilə yaşayan, həyacan keçirən insanların ağrısını, acısını çizməyə çalışır. Təhkiyəçi-ata İnsan adlı varlığın sağlığı qarşısında hər nə varsa, mənasızdır qənaətinə gələrək “on il, iyirmi il sonra torpaqlar qayıtdığı təqdirdə ölən cavanları kim geri qaytaracaq” kimi sualı bütün bəşəriyyətə ünvanlayır. Faşist xislətli millətlərin marağı və məqsədi naminə törədilən müharibələr milyonlarla atanın, ananın, bacının və qardaşın göz yaşlarına səbəb olur, onların qəlblərini parçalayır, dünyadan və Allahdan küsdürür. “Müəllifin Allaha bağlı sualları və münasibəti birbaşa müha-

ribənin gerçəkliklərindən doğan məsələlərdir. Müsibətlərə düçar olmuş insanın halı Tanrının istəyi, iradəsi kimi mənalanır” [65, s.115].

Müharibəyə insan amili kontekstində yanaşmaq alman yazarı Monika Maronun “Animal triste” romanı üçün də səciyyəvidir. Əsərdə ictimai mövzu məhəbbət tarixçəsi ilə, müxtəlif konflikt və qarşıdurmalarla çulğalaşır. Yazıçı bu əsər vasitəsilə oxucuya alman tarixi, ictimai-siyasi, sosial həyatı ilə bağlı ciddi mesajlar ötürür. “Müharibə, divar, epoxa”, “eqoist individualizm” - əsərdə əsas təsvir və tənqid hədəfidir. Uşaqlıq illəri müharibə və müharibədən sonrakı dövrə təsadüf edən qəhrəmanın müharibəyə nifrəti sonsuzdur. Müharibənin acı məhrumiyyətlərini dadmış, dəhşətli gerçəkliklərinin şahidi olmuş qadının ürəyində qüسسə, kədər yuva salmışdır. Yazıçının fikrincə, müharibə görmüş, onun fəlakətlərinə qatlanmış insan heç vaxt xoşbəxt, rahat, qayğısız ola bilməz. Müharibənin izlərini bədənlərinin müxtəlif əzalarında gəzdirən insanların müharibədən sonrakı yaşanı onların yaxınları üçün ruhi gərginlikdən başqa bir şey deyildir. “İnsanlar yavaş-yavaş bütün dünyanı xarabazara çevirən müharibədən qayıdılar. Almaniyanın küçələrində dolaşan kişilərin çox böyük əksəriyyəti zahirən sağ-salamat olsalar da daxilən sevinməyə, həyatdan zövq almağa qadir deyildilər. Çünki onların bədənlərinin hansısa hissəsində müharibənin qranat oskolları kimi qorxulu qalığı dolaşmaqda idi. Onlar qayıdıb ailələrinin düzənini pozmuş, çağrılmamış qonaq kimi yerlərini “dar eləmişdilər” [132, s.15]. Atasının müharibədən qayıdışı ilə barışa bilməyən qəhrəman o illərə ürək ağrısı ilə dönür.

Beş il sürən müharibə Almaniyanın məğlubiyəti ilə başa çatmışdı. Məğlub əsgərlər arvadlarının, övladlarının yanına sarsılmış, kökdən düşmüş ruhları ilə qayıtmışdılar. Parçalanmış Almaniya vətəndaşı öz yaxınını - atasını, ərinə, övladını fərəh, sevinc dolu ürəklə qarşılaya bilmirdi. Əksinə, müharibədə döyüşmüş, yaralanmış, şikəst olmuş əsgərlər ailə üzvlərində məğlubiyət haqqında acı, kədərli xatirələr oyadırdılar. Romanda bu epizodla bağlı yazıçının bir fikri də üzə çıxır: Məğlub olmuş əsgər vətəninə, yaxınlarının yanına qayıtmamalıdır. Çünki onların şikəst edilmiş ruhları ətrafına yalnız mənfə, qəzəb, nifrət dolu enerji ötürə bilər. Lakin bu təsvirləri oxuduqca bir maraqlı faktı müşahidə edirik. Müharibənin şahidi kimi çıxış edən almanlarla azərbaycanlıların döyüşdə iştirak edən və ya geri-əvlərinə dönmüş atalara olan münasibəti millilik nöqtəyi nəzərindən haçalanır, tam fərqli münasibət üzə çıxır. Maronun qəhrəmanı Vera müharibədən qayıtmış atasını qəbul edib sinirə bilmirsə, Elçinin balaca Ələkbəri müharibədən qayıtmayan atasının xəyalı ilə yaşayır, içi dolu olan həsir zənbilinin bütün ömrü boyu həsrətini çəkir: “O həsir zənbilin bərəkətli vaqon qoxusu indiyə kimi mənim burnumdan getməyib. Mən bəzən qızıma baxıram və fikirləşirəm ki, hayıf ki, mənim qızım o həsir zənbilin həmin bərəkətli vaqon qoxusunu heç zaman duymayıb, çünki mən dünyanın heç bir böyük restoranında, bolluqla nəfəs alan heç bir evdə, ağzınacan dolu heç bir zənbildə o qoxunu hiss etməmişəm” [32, s.17]. Ələkbər, anası Sona, Xanım xala və digər ədəbi qəhrəmanların simasında hər bir azərbaycanlı ailə üçün ərlərin, ataların müharibədən qayıtmağı toy-bayram, ikinci nəfəs kimi qavranıldığı, qəbul olunduğu halda, almanlar üçün əsəbi ataların və ərlərin geri qayıtmağındansa, ölümlərinin daha məqsədəuyğun olması fikrini görürük. Bu cəhət müharibə mövzusunda yazılmış Azərbaycan və alman romanlarını fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir.

Alman yazarı Uve Timmin “Karri” kolbasasının mənası” romanı da müharibə əleyhinə yazılmış əsərlər silsiləsindəndir. Alman əsgəri Bremer yaxınlarını görmək üçün on günlük ezamiyyə vərəqəsi alır. Yaşadıqları şəhərin xarabazara çevrildiyini görə gənc təsadüf nəticəsində Lena Brüker adlı gənc bir qadınla tanış olur. Müharibənin gerçək sifətini görəndən sonra cəbhəyə dönməyəcəyini qərarlaşdıran gənc müharibənin axırına kimi Lenanın evində gizlənməli olur. Bu elə bir vaxt idi ki, “Ataların və oğulların döyüşdüyü bir vaxtda artıq heç bir yerdə ictimai şənliklər keçirilmir. Hər altı dəqiqə içində bir alman əsgəri ölür”dü [191, s.7]. Qəhrəmanın Lena Brükerlə birlikdə yerin altında gizləndikləri zaman keçirdikləri həyəcan, həyatlarını qoruma çabası əsərdə real boyalarla təsvir olunmuşdur. Bremer müharibənin

törətdiyi dəhşətli, tükürpədicə mənzerəni izlədikcə bunun bir insan deyil, qeyri-insani, heyvanabənzər məxluqlar tərəfindən törədildiyini düşünür. Yanan evlər, aldıkları yaranın ağrısından inləyən insanlar onun qəlbində acı təəssüf hissi doğurur. Yazıçı müharibənin insan qəlbini daşa döndərdiyini, gözünün yaşını belə qurutduğunu, yaxınlarını itirsə də, ətrafa qarşı laqeyidləşdiyini, hissiz, duyğusuz bir varlığa çevrildiyini göstərir. Braunşveyqdə bombardımançıların növbəti uçuşu zamanı insanların heç bir çaba göstərməməsi, törədilən ağılasıgmağ dağıntılar qarşısında təmkinli davranış nümayiş etdirmələri insanlarda bir çox keyfiyyətlərin yoxa çıxması kimi dəyərləndirilir: “İnsanlar qışqırmır, ağlamır, çaşqınlıq içərisində əllərini göyə qaldırmır, sadəcə onlar damı yanan evlərindən ən yüngül olan əşyalarını götürüb köçürdülər” [191, s.8]. Müəllif Bremerin dili ilə insanları özünə, törətdiklərinə alışdıran müharibənin dağıdıcı ruhuna lənət oxuyur. U.Timm insanın istənilən şəraitə uyğunlaşan, adəptə olan təbiəti bərədə oxucunu düşünməyə sövq edir. “İnsan zülmə tabedir” fikri də bütün bu təsvirlər fonunda bir daha təsdiqini tapmış olur.

Müharibənin sonunda Lammersin evinin gözətçisinin var gücü ilə “Adolf Hitler öldü” (191, s.33), - deyə hayqırması və bunun ardınca şəhərin döyüşsüz təslim olması alman xalqının üz ləşə biləcəyi ən acı gerçəklik idi. Furer kultuna olan inamın sarsılması getdikcə məğlubiyyəti də zəruriləşdirir, vəd verilmiş xoş gələcəyin məhvini şərtləndirirdi. Elə bu səbəbdən də, gözətçi “Furer öldü” yox, “Adolf Hitler öldü” demişdi. Çünki alman xalqının təfəkküründə, qəlbində heykəl qurmuş furerin ölümü mümkünsüz, ağılasıgmağ bir şey olduğundan dünyanın məhvinə bərəbər bir fəlakət kimi dərk olunurdu. Məğlubiyyət və matəm bayraqlarının dalğalandığını görəən Lena “Əgər biz müharibəni uduzsaq, öz ləyaqətimizi də uduzacayıq” [191, s.33] deməklə, alman xalqını qarşıda gözləyən ləyaqətsiz, günah yüklü gələcəyindən xəbər verir. Hitler Reyxinin məğlubiyyətini çox sadə dildə izah edən Lammers deyir: “Furer sadəcə ulduzlara qulaq asmaq istəmədi. Axı hər şey aydın idi: Pluton Marsla kəsişdiyi zaman gərək o “Fao-iki”ni Londona Dauninqstritə göndərəydi. Ulduzlar heç vaxt yalan danışmır. Almanların qənimi Ruzvelt ölür. Bax Trumen, əksinə anlayış nümayiş etdirdi. Çörçill düzdür, çox içməsinə baxmayaraq, o gördü ki, onlar hamısı nəyə nail olacaqlar. Kommünizm, bolşevizm insanlığın düşmənidir. Hər kəs dəyişikliklərdən danışdı” [191, s.34]. Belə açıqlamalar verərək o, II Dünya müharibəsini başlayan liderlərinin ruhən sağlam adam olmadıqlarını göstərir, ulduz falı və digər magik qüvvələrə sığınmaqla öz maraqları naminə xalqları, ölkələri, şəhərləri məhvə sürüklədiklərini nəzərə çatdırır. Kommünizmin, bolşevizmin insanlığın düşməni kimi xarakterizə edərək qarşıda gözlənilən yeni fəlakət bərədə həyəcan təbili çalırdı.

Azərbaycan ədəbiyyatında müharibə mövzusunda yazılmış romanları nəzərdən keçirərəkən aydın olur ki, alman ədəbiyyatında olduğu kimi, Azərbaycan roman yaradıcılığında da II Dünya müharibəsi ilə bağlı mövzular mühüm yer tutur. Bu bədii nəsr nümunələrində müharibə meydanında baş verən hadisələrdən daha çox onun arxa cəbhədə, insanların həyatı və məişətindəki təzahürünə yer ayrılmışdır. İnsanların psixologiyası, mənəvi dünyası, yaddaşını güclü şəkildə zədələyən savaq haqqındakı roman nümunələrini “müharibə olmasın” kimi ümumi bir istək, amal, arzu birləşdirir.

Ədəbiyyat:

1. Адорно Т. Что значит «проработка» прошлого // Неприкосновенный запас. 2005, №2-3 (<http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ado4.html>).
2. Чугунов Д. Немецкая литература 1990-х годов: основные тенденции развития // М: 2006, 413 с.
3. Джебраилова С. Художественный мир Г.Белля в контексте литературы Германии XX века. Баку: изд. “Е.Л.”ООО, 2008, 296 с.
4. Elçin. Ağ dəvə. Bakı: Yazıçı, 1985, 424 s.
5. Əhmədli S. Axirət sevdası. Bakı: 2003, 338 s.

6. Hein Chr. Willenbrock. Frankfurt a/ M: Suhrkamp, 2000
7. İbrahimbəyov M. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II c., Bakı: Avrasiya Press”, 2004, 238 s.
8. История немецкой литературы. В 3-х т. Т. 3 // Пер.с. нем. Общ. ред. А. Димитриев. М.: Радуга, 1986. 464 с.
9. Иванова Е. Проблема «Преодоления прошлого» в романе Б.Шлинка «Чтец», 2010, №16 (<https://cyberleninka.ru/article/n/problema-nepreodolyonnogo-proshlogo-v-romane-b-shlinka-chtets>)
10. Леонова Е.А. Немецкая литература XX века. Германия, Австрия : учеб. Пособие. М: Флинта: «Наука», 2010. 360 с.
11. Марон М. Animal triste /пер. с нем. М.Зоркая. СПб: «Азбука-классика», 2004. 160 с.
12. Mehraliyev E. Mühəribə və ədəbiyyat. Bakı: Azər nəşr, 2000, 175s.
13. Remark E.. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 296 s.
14. Рогонова И. Немецкая литература: прошлое и настоящее // Мир Европейской культуры. 2005. №3, с.87-101
15. Walser M. Tod eines Kritikers. Berlin: List Taschenbuch Verlag, 2003. 219 s.
16. Тимм У. “Открытие колбасы «карри» / пер. с нем. И.Солодунина. Издательство: «Текст», 224 с.

Роя Муршудова

**Военный дискурс в современных романах:
индивидуальные и разные подходы**

РЕЗЮМЕ

В статье привлечены к исследованию романы, написанные на тему войны. В художественной прозе наряду с изображениями полей военных действий, большое внимание уделяется тылу и жизни людей и их проблемам там. Война ранит духовный мир и память людей и в связи с этим, она подвергается критике как общечеловеческая проблема. Произведения, посвященные как Второй мировой войне, так и Карабахской борьбе отражают различные общественно политические процессы.

Roya Murshudova

**Military Discourse in modern novels:
individual and different approaches**

SUMMARY

The article brought to the study novels written on the topic of war. In fiction, along with images of the fields of military operations, much attention is paid to the rear and the lives of people and their problems there. The war hurts the spiritual world and the memory of people and, in this connection, it is criticized as a universal human problem. The works devoted both to the Second World War and the Karabakh struggle reflect various social and political processes.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 06.11.2018

Çapa qəbul olunma tarixi: 20.11.2018

Filologiya üzrə elmlər doktoru **Paşa Kərimov**
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.